

שבטי עבר הירדן המזרחי - 1

מים ראשונים: בשל היקפו של הנושא, חלקנו את הדיון בשבטי עבר הירדן המזרחי לשני גיליונות. בגיליון זה נתמקד במסופר עליהם בתורה עד מותו של משה ואילו בגיליון השני [שבטי עבר הירדן המזרחי - 2](#), נתמקד ממות משה ואילך היינו בספרות הנביאים.

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים מֹשֶׁה אִם תַּעֲשׂוּן אֶת הַדְּבָר הַזֶּה אִם תַּחְלְצוּ לַפָּנִי ה' לְמַלְחָמָה: וְעַבְר לָכֶם כָּל חֲלוּץ אֶת הַיַּרְדֵּן ... וְנִכְבְּשָׁה הָאָרֶץ לַפָּנִי ה' וְאַחַר תָּשְׁבוּ וְהִייתֶם נִקְיִים מֵה' וּמִיִּשְׂרָאֵל וְהִיתָה הָאָרֶץ הַזֹּאת לָכֶם לְאֶחָזָה לַפָּנִי ה': (במדבר לב כ-כב).¹

וַיֵּשְׁבוּ וַיֵּלְכוּ בְנֵי רְאוּבֵן וּבְנֵי גָד וְחֲצֵי שֵׁבֶט הַמְּנַשֶּׁה מֵאֵת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל ... אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ כְּנָעַן לָלֶכֶת אֶל אֶרֶץ הַגִּלְעָד אֶל אֶרֶץ אֶחָזָתָם אֲשֶׁר נֶאֱחָזוּ בָּהּ עַל פִּי ה' בְּיַד מֹשֶׁה ... וַיָּבֹאוּ אֶל בְּנֵי רְאוּבֵן וְאֶל בְּנֵי גָד וְאֶל חֲצֵי שֵׁבֶט מְנַשֶּׁה אֶל אֶרֶץ הַגִּלְעָד וַיְדַבְּרוּ אֹתָם לֵאמֹר: כֹּה אָמְרוּ כָּל עַדְתֵּי ה' מִה הַמַּעַל הַזֶּה אֲשֶׁר מַעַלְתֶּם בְּאֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל לָשׁוּב הַיּוֹם מֵאַחֲרֵי ה' בְּבִנְיַתְכֶם לָכֶם מִזְבֵּחַ לְמַרְדְּכֶם הַיּוֹם בָּה': (יהושע פרק כב).²

וַיַּעַר אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֶת רוּחַ פּוֹל מֶלֶךְ אֲשׁוּר וְאֶת רוּחַ תַּלְגַּת פְּלִנְסֹר מֶלֶךְ אֲשׁוּר וַיִּגְלֹם לְרְאוּבֵנִי וְלַגָּדִי וְלַחֲצֵי שֵׁבֶט מְנַשֶּׁה וַיְבִיֵּאֵם לַחֲלַח וְחָבוּר וְהָרָא וְהָרָא גֹזֶן עַד הַיּוֹם הַזֶּה: (דברי הימים א פרק ה פסוק כ).³

רמב"ן במדבר פרק לב פסוק א

הקדים הכתוב בני ראובן בפסוק הראשון ומקנה רב היה לבני ראובן ולבני גד - כמשפט, כי הוא הבכור ובן הגבירה, וכן כשיספר הכתוב המעשה הזה יאמר (דברים ג טז) ולראובני ולגדי נתתי. אבל בכל הפרשה הזו יקדים בני גד, כי הם נתנו העצה הזאת והם היו המדברים תחילה למשה בנחלה הזאת, והם היו גיבורים יותר מבני ראובן.⁴

¹ פרק לב בספר במדבר עוסק בפרשת בני גד ובני ראובן, אשר באים לפני משה ומבקשים לקבל את נחלתם בארץ ישראל, בעבר הירדן מזרחה. לכאורה, היה משה יכול לשמוח על רצון זה להגדיל את שטחה של ארץ ישראל, מה גם שבהנהגתו נכבש חבל ארץ זה. ולא היא, משה כועס מאד: "הֲאֶחְיֶיכֶם יָבֹאוּ לְמַלְחָמָה וְאַתֶּם תָּשְׁבוּ פֹה: וְלָמָּה תִּגְיִאוּן אֶת לֵב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מֵעַבְר אֶל הָאָרֶץ ... כֹּה עָשׂוּ אֲבֹתֵיכֶם בְּשַׁלְחֵי אֹתָם מִקֵּדֶשׁ בְּרַנֵּעַ לְרֵאוּת אֶת הָאָרֶץ ... וַיִּחַר אֶף ה' בְּיִשְׂרָאֵל וַיִּנְעַם בְּמַדְבַּר אַרְבָּעִים שָׁנָה ... וְהִנֵּה קִמְתֶּם תַּחַת אֲבֹתֵיכֶם תְּרִבּוֹת אֲנָשִׁים חֲטָאִים לְסַפּוֹת עוֹד עַל חֲרוֹן אֶף ה' אֶל יִשְׂרָאֵל ... וְשַׁחַתְּם לְכָל הַעַם הַזֶּה". אך בהמשך נרגע משה ולאחר שקבלו את תנאיו הוא מסכים למהלך הזה וגם מקצה שם ערי מקלט. ראה דברינו [משה וערי המקלט](#) בפרשת ואתחנן. זאת ועוד, להסדר זה מצטרף גם חצי שבט מנשה והם מוסיפים וכובשים שטחים נוספים ובונים בתים ומכלאות צאן ומן הסתם משאירים עם הנשים והילדים גם חיל מצב משמעותי שיכול להגן עליהם. ראה גם ספר דברים פרק ג, שם משה מתאר את כל הפרשה באופן הרבה יותר מפורט וכחלק בלתי נפרד מכיבוש הארץ וההתנחלות בה.

² התחנה השנייה והמרכזית בפרשת בני גד ובני ראובן היא ספר יהושע בו מסופר על קיום התנאי שמשה כרת איתם. התחלת העניין היא בסוף פרק א בו יהושע תובע מהם לקיים את הבטחתם ומקבל את אישורם: "כֹּל אֲשֶׁר צִוִּיתֶנּוּ נַעֲשֶׂה וְאֶל כָּל אֲשֶׁר תִּשְׁלַחְנוּ יִלְךְ: כָּל אֲשֶׁר שָׁמְעֶנּוּ אֶל מֹשֶׁה כֵּן נִשְׁמַע אֲלֵיךְ ... רַק חֶזֶק וְאִמְצָא", ההמשך הוא בפרק ד פסוק יב בו הם נכנסים לארץ בראש המחנה והעיקר הוא בפרק כב בו יהושע מאשר שקיימו את הבטחתם, שולח אותם בשלום לנחלתם בעבר הירדן המזרחי ושם גם פרשת הקמת המזבח על שפת הירדן (המעריבי) שבעטיו כמעט ופרצה מלחמת אחים.

³ זו הפעם האחרונה שנוזכרים שניים וחצי השבטים בתנ"ך. ראה הפרק כולו שם המספר על התנחלותם וגבורתם של שבטי עבר הירדן המזרחי, כולל המלחמה שעשו עם ההגריאים שנראה [בגיליון מס' 2](#). שם גם נראה אולי עוד אזכור אחרון בספר ירמיהו פרק מט. בין ספר יהושע לדברי הימים, אין כמעט אזכור של שבטים פורשים אלה, אך יש אזכורים רבים של מקומות יישוב, מאורעות ואישים שבאו מן הגלעד: השופט יאיר הגלעדי (שופטים י ג), יפתח הגלעדי (שופטים פרקים יא, יב), אנשי יבש גלעד שהיו מקורבים לשבט בנימין ולבית שאול (שופטים כא, שמואל א פרקים יא, לא), מלכות שאול השתרעה גם על עבר הירדן המזרחי גם אחרי מותו (שמואל ב ב ט), ברזילי הגלעדי וקשריו עם דוד (שמואל ב פרקים יז יט), מפקד דוד כולל את הגלעד (שמואל ב כד ו), בן גבר ובן מנשה בגלעד חוות יאיר (מלכים א ד יג), אליהו הגלעדי (מלכים א יז א), מלחמת אחאב ויהושפט להשבת הגלעד (מלכים א פרק כב) ועוד. בספר דברי הימים א (פרק יב פסוק לח) מסופר איך הם מתפקדים בצבא דוד: "וַיַּעֲבֹר לַיַּרְדֵּן מִן הָרְאוּבֵנִי וְהַגָּדִי וְחֲצֵי שֵׁבֶט מְנַשֶּׁה כָּל כָּלִי צָבָא מִלְחָמָה מֵאֵה וְעֹשְׂרִים אֲלֵף". על פי ספר מלכים ב פרק י כבר חזאל מלך ארם כובש את נחלתם אך לא מגלה אותם. עכ"פ, שניים ומחצה שבטי עבר הירדן המזרחי הם לא רק הראשונים לגלות, אלא גם הראשונים להיעלם מעל בימת ההיסטוריה היהודית. אולי לא בכדי קצף עליהם משה.

⁴ ראה גם פירושו לספר דברים לג כ, בברכת משה לשבט גד: "ברוך מרחיב גד ... כי לקחו בני גד יותר מבני ראובן, כי היו גבורים ונתן להם כל הקסר, והערים אשר בנו רבות מאשר לראובן". בספר יהושע, אגב, הביטוי הוא תמיד בני ראובן ובני גד. בספר במדבר, חוץ מהפסוק הראשון בו נזכרים בני ראובן לפני בני גד, בכל שאר האזכורים, הביטוי הוא "בני גד ובני ראובן" – גד תחילה. וכך הוא גם בחז"ל בביטוי "תנאי בני גד ובני ראובן". מה הקשר בין שבט גד וראובן? שניהם בכורים (לאימותיהם), שניהם באותו הדגל היו (במדבר ב ז). במדבר, שניהם חנו ליד הקהתים, אבל בנחלת הארץ, הסתפחו אליהם, בערי הלויים והמקלט שהיו בנחלתם, בני מררי דווקא (יהושע כא ז).

במדבר רבה פרשה כב סימן ז

"ומקנה רב היה לבני ראובן ולבני גד" - ילמדנו רבנו: כמה מתנות נבראו בעולם? כך שנו רבותינו: שלוש מתנות נבראו בעולם: חכמה וגבורה ועושר. זכה באחת מהן, נטל חמדת כל העולם. זכה בחכמה - זכה בכל. זכה בגבורה - זכה בכל. זכה בעושר - זכה בכל. אימתי? בזמן שהן מתנות שמים ובאות בכוח התורה. אבל גבורתו ועושרו של בשר ודם אינו כלום...⁵

שנו רבותינו: שני חכמים עמדו בעולם, אחד מישראל ואחד מאומות העולם: אחיתופל מישראל ובלעם מאומות העולם - ושניהם נאבדו מן העולם. וכן שני גיבורים עמדו בעולם, אחד מישראל ואחד מאומות העולם: שמשון מישראל וגלית מאומות העולם - ושניהם נאבדו מן העולם. וכן שני עשירים עמדו בעולם, אחד מישראל ואחד מאומות העולם: קרח מישראל והמן מאומות העולם - ושניהם נאבדו מן העולם. למה? שלא היה מתנתן מן הקב"ה אלא חוטפין אותה להם.⁶

וכן אתה מוצא בבני גד ובני ראובן, שהיו עשירים והיה להם מקנה גדול וחבבו את ממונם וישבו להם חוץ מארץ ישראל. לפיכך גלו תחילה מכל השבטים, שנאמר: "ויגלם לראובני ולגדי ולחצי שבט מנשה" (דברי הימים א ה).⁷ ומי גרם להם? על שהפרישו עצמם מן אחיהם בשביל קניינם. מניין? ממה שכתוב בתורה: "ומקנה רב היה לבני ראובן וגוי".⁸

המדרש הגדול פרשת מטות, לב א

"ויאמרו אם נא מצאנו חן בעיניך יותן את הארץ הזאת לעבדיך לאחוזתה". אמר ר' יהודה: קשה היא המחלוקת, אפילו לעשות סייג למצוות. שכן מצינו בבני גד ובבני ראובן שאמרו למשה: "יותן את הארץ הזאת לעבדיך לאחוזתה". ומפני מה בחרו בה? מפני שהיה להם מקנה הרבה והיו מבקשים להתרחק מן הגזל.⁹ ולפי שפירשו הן מישראל תחילה, לפיכך הן גלו תחילה, שנאמר: "ויער... ויגלם..." (דברי הימים א ה כו). והרי דברים קל וחומר: ומה אם מי שפירשו מתבריהם כדי להתרחק מן הגזל - כך נעשו; הפורשים מתבריהם מפני השנאה והתחרות - על אחת כמה וכמה. וכן מצינו, שלא גלו אבותינו עד שהניחו את השלום ותפסו את המחלוקת.¹⁰

⁵ עוד על מתנות משמים, ראה תלמוד ירושלמי קידושין ד א: "ג' מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל: רחמנין ובווישנין וגומלי חסדים". ובשמות רבה א א: "אתה מוצא שלש מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל, וכלם לא נתנם להם אלא על ידי יסורין: התורה, וארץ ישראל, וחיי עולם הבא". וגדולה מכולן מתנת התורה, שמות רבה מא ו: "ויתן אל משה, אמר ר' אבהו: כל מ' יום שעשה משה למעלה היה למד תורה ושוכח... מה עשה הקב"ה? א? משה שלם מ' יום נתן לו הקב"ה את התורה מתנה, שנאמר: ויתן אל משה ככלותו לדבר אתו". ראה [דברינו בנושא זה](#) בפרשת כי תשא.

⁶ וכבר אמר הנביא ירמיהו ט כב: "פה אָמַר ה' אֵל יְהוָה לְחַכְמֵי חָכְמָה וְלְיִשְׂרָאֵל וְלָאֲחֻזָּתָהּ אֵל יְהוָה לְעֵשִׂיר וְלְעֵשֶׂר". ראה דברינו [גיבור חכם ועשיר](#) בפרשת צו. והדברים מעניינים בפרט לגבי קרח והמן. נראה שהדרשן מעביר פה קו בין העונש שקבלו בגין מעשיהם ובין איבוד העושר.

⁷ יש שמדקדקים שבבטי הצפון, זבולון ונפתלי, הם שגלו תחילה. ראה פירוש דעת מקרא על ישעיהו ח כג: "פי לא מועף לאָשֶׁר מוֹצֵק לָהּ קֶצֶת הָרָאשׁוֹן הַקֵּל אֲרֻצָּה זָבֻלוֹן וְאֲרֻצָּה נַפְתָּלִי וְהָאֲחֵרוֹן הַכְּבִיד דְּרָךְ הֵימָּן עֶבֶר הַיַּרְדֵּן גְּלִיל הַגּוֹיִם". ולעומתו, ראה פירוש מצודת דוד ליחזקאל כג י: "בניה ובנותיה לקחו - ומתחילה לקחו בניה ובנותיה והם בני גד ובני ראובן שגלו תחילה וארצה זבולון וארצה נפתלי שגלו אחריהם ואחר זה גלו את שומרון ראש המלוכה". ועוד נחזור בע"ה ונדון בגלות בני גד ובני ראובן [בגיליון מס' 2](#).

⁸ ובהמשך המדרש שם, בסיומן ט: "לב חכם לימינו - זה משה, ולב כסיל לשמאלו - אלו בני ראובן ובני גד שעשו את העיקר טפל ואת הטפל עיקר. שחיבבו את ממונם יותר מן הנפשות. שהן אומרים למשה: גדרות צאן נבנה למקננו פה וערים לטפנו. אמר להם משה: אינה כלום, אלא עשו את העיקר תחילה: בנו לכם ערים לטפכם ואח"כ וגדרות לצאנכם; הוי: לב חכם לימינו - זה משה, ולב כסיל לשמאלו - אלו בני ראובן ובני גד. אמר להם הקב"ה: אתם חיבתם את מקניכם יותר מן הנפשות, חייכם, אין בו ברכה. עליהם נאמר: נחלה מבוהלת בראשונה ואחריה לא תבורך (משלי כ כא). וכן הוא אומר: אל תיגע להעשיר מבינתך חדל (שם כג ד). ואיזה הוא עשיר? השמח בחלקו, שנאמר: יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך (תהלים קכח ב)". נחלת שבטי עבר הירדן המזרחי נקראת "נחלה מבוהלת" (אחריה) לא יהיה מבורך. ראה גם קהלת רבה ה יב: "עושר שמור לבעליו לרעתו... רבי יצחק אמר: אלו בני ראובן ובני גד". העמדת הרכוש והקניין בראש סולם העדיפויות היא שהייתה בעוכריהם והיא שגרמה להם "שהפרישו עצמם מן אחיהם בשביל קניינם". ו"לפיכך גלו תחילה מכל השבטים". אך האם קניין ורכוש הם בהכרח דבר רע? ראה תחילת המדרש. מדוע לא נוכל לומר שעושרם של בני גד ובני ראובן הם "מתנת שמיים"? האם אנחנו שומעים כאן צליל של ביקורת איך הגיע להם עושר זה בשנות הנדודים במדבר? ראה פסיקתא זוטרותא (לקח טוב) במדבר פרשת מטות דף קמ עמוד ב: "ומקנה רב היה לבני ראובן ולבני גד. ממה שהביאו מן המדיינים העשירו בני ראובן ובני גד להודיע מה גרם". אבל חלוקת שלל מדין הייתה עפ"י משה ואלעזר ומחולקת באופן שווה בין כולם כמתואר בספר במדבר פרק לא!

⁹ ויש אומרים שגם בקשו לא לעבור על איסור גידול בהמה דקה בארץ ישראל, איסור שתחילתו בתנאים שהתנה יהושע כשהנחיל את הארץ, רמב"ם נזקי ממון ה ג).

¹⁰ מדרש זה עולה בחריפותו על המדרש הקודם (ועל כל המקורות האחרים שמצאנו שמתנגדים למעשיהם של בני גד ובני ראובן). חמדות הרכוש ורדיפת הממון נסלחים יחסית, משום ש"היו מבקשים להתרחק מן הגזל". צדיקות שאינה במקומה. כי דא עקא שכאן נזרע גרעינה של המחלוקת שעתידיה להגלות את עם ישראל כולו מארצו. אך אם חשש זה מהתפלגות העם הייתה הסיבה לכעסו הגדול של משה, שנאמר: "וְהָיָה קִמְתָּם תַּחַת אֲבֹתֵיכֶם תְּרֻבוֹת אֲנָשִׁים חֲטָאִים לְסָפוֹת עוֹד עַל חֲרוֹן אַף ה' אֵל יִשְׂרָאֵל... וְשַׁחַתְּם לְכָל הָעָם הַזֶּה", מדוע התרצה בהמשך? מה גרם לו לשנות את דעתו? ראה פירוש ספורנו על פסוק לג: "ויתן להם משה

המדרש הגדול שם לב כט, סוף הפרשה

וכיון שקבלו עליהן התנאי, שנאמר: "ויענו בני גד ובני ראובן את אשר דבר ה' אל עבדיך כן נעשה" (פסוק לא). אח"כ חילק להם את הארץ, שנאמר: "ויתן להם משה לבני גד ולבני ראובן" (פסוק לג). ודבר שאפשר לקיימו, שהרי לא התנה עליהם אלא לעבור את הירדן.¹¹ וכיון שקיימו התנאי, זכו בנחלתן שנתן להם משה בעבר הירדן מזרחה, ושאר ישראל נחלו בעבר הירדן ימה. ונמצאו אלו חלוקים מאלו, עד שהרואה אומר שאין הכל אומה אחת. תדע לך שהוא כן, שהרי כשכישו ארץ כנען וחזרו לאהליהם, צרכו לעשות מזבח למראה, כדי שידעו כל באי העולם שהן אומה אחת, שנאמר: "כי עד הוא בינינו וביניכם ... ולא יאמרו בניכם מחר לבנינו אין לכם חלק בה" (יהושע כב ז). ולעתיד לבוא, אין הדבר כן, אלא עתידין כל ישראל להיות נחלתן במקום אחד בארץ כנען, שנאמר: "ועשיתי אותם לגוי אחד בארץ בהרי ישראל ומלך אחד יהיה לכולם למלך ולא יהיו עוד לשני גויים ולא יחצו עוד לשתי ממלכות עוד" (יחזקאל לו כב).¹²

שמות רבה פרשה כ יד

"ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא" (שמות יג יח) – ר' יהושע בן לוי אמר: משל למלך שהיה לו שנים עשר בנים והיה לו עשר אוסיות.¹³ אמר המלך: אם אתן אותם לבני, נמצא אני עושה ביניהן מריבה. אלא, הריני ממתין עד שאקנה עוד שתיים ואח"כ אחלקם ביניהם. כך אמר הקב"ה: אם אני מכניסן עכשיו לארץ, אין בה חלק ל"ב שבטים. אלא, הריני מעכבן במדבר, עד שיירשו את עבר הירדן ויטלוהו בני ראובן ובני גד וחצי שבט המנשה, ואח"כ אני מכניסן לארץ. לכך נאמר: "ולא נחם אלהים".¹⁴

וְאֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת יְרִשׁוּ בְּעֵת הַהוּא מֵעֲרֵר אֲשֶׁר עַל נַחַל אַרְנוֹן וְחֻצֵי הַר הַגִּלְעָד וְעָרָיו נְתַתִּי לְרְאוּבֵנִי וְלַגָּדִי: וְיָתֵר הַגִּלְעָד וְכָל הַבָּשָׁן מִמְּלַכְתְּ עוֹג נְתַתִּי לְחֻצֵי שְׁבֵט הַמְּנַשֶּׁה וְכו': (דברים ג יב-ג).¹⁵

מדרש תנאים לדברים פרק כו

"אשר נתת ל"י" - לא מה שבררתי לעצמי. להוציא ארץ בני ראובן ובני גד שאין מביאין ממנה בְּכוֹרִים.¹⁶

– כדי שלא להיכנס במחלוקת הסכים משה לדבריהם". על כך יאמר בעל המדרש הגדול: מנעת מחלוקת בזמנה וקבלת מחלוקת לדורות שסופה גלות.

¹¹ בקטע זה מסביר המדרש איך אפשר לומר "ויתן להם משה" שהרי כל הנתינה מותנית בכך שיעברו חלוצים בחציית הירדן ובכישו הארץ ויקיימו את מה שהבטיחו, ואיך אפשר לומר שכבר נתן להם משה? והוא מסביר שכיוון שזה דבר שניתן לקיימו, הרי זה כאילו כבר ניתן להם. ברמה ההלכתית יש כאן עניין מורכב של תנאי בני גד ובני ראובן שצריך להיות תנאי כפול, תנאי קודם למעשה, הן קודם ללאו ועוד (קידושין סא ע"א, גיטין עה ע"א ועוד). ראה גם המדרש שהבאנו בהערה 16 להלן על הדייתיקי – צוואה שאולי בה יש מעין קיום. ברמה הדרשנית עכ"פ, הנושא הוא איך חלה פה תפנית כה מהירה מכעס על מחלוקת וחשש לפירוד העם, להשלמה.

¹² בדיעבד ולאחר שקיימו את התנאים שהכתיב להם משה, נראה שגם המדרש הגדול מתייחס לפרשה בסלחנות, אבל לא לגמרי. עדיין "נמצאו אלו חלוקים מאלו, עד שהרואה אומר שאין הכל אומה אחת". הוא משבח את הגלעָד שהקיימו, אבל רק בדיעבד. לכתחילה, מוטב שלא היו צריכים את זה כלל. לעתיד לבוא, תהיה הנחלה רק בארץ כנען, בעבר הירדן המערבי. ראה השימוש המושאל שהמדרש הגדול עושה בפסוקים מיחזקאל שמדברים על מלכות יהודה וישראל שהתפלגו בעבר הירדן המערבי – בארץ כנען. מי אמר שזה שייך לפילוג בין עבר הירדן המזרחי והמערבי? למה הירדן מפריד כל כך עד ש"נמצאו אלו חלוקים מאלו, עד שהרואה אומר שאין הכל אומה אחת"? מה רע בכך שלעתיד לבוא תשתרע ארץ ישראל משתי גדות הירדן כהבטחת הקב"ה לאברהם "מהמדבר ועד הים הגדול" (בראשית טו יח), כהבטחה למשה: "מן המדבר והלבנון, מן הנהר נהר פרת" (דברים יא כד) וליהושע (יהושע א ד)?

¹³ חלקים (מארמית). וכאן במונח של שדות נחלות.

¹⁴ ממדרש זה אפשר לראות דעה אחרת לגמרי על טיב בקשתם של בני גד ובני ראובן לנחול בעבר הירדן המזרחי. הרי זה דבר טוב שהוא מרחיב את גבולותיה של ארץ ישראל ועכ"פ מותיר בידי שבטי עבר הירדן המערבי נחלות גדולות יותר. ראה פירוש רמב"ן לפסוק יט: "כי באה נחלתנו אלינו – כי לא תנחילנו איתם למעט נחלתם בארץ הטובה שלהם. כי באה אלינו הנחלה הראויה לנו שהיא ארץ מקנה ... והיא דרך בקשה ולא דרך מריבה". רוב המפרשים מסבירים שכעסו של משה היה בעיקר החלק שבדברי בני גד ובני ראובן: "אל תעבירו את הירדן". אבל אחרי שהדברים הובהרו שאין הכוונה לנטוש את המערכה, אלא רק לנחול בעבר הירדן מזרחה ובכך, אגב, להגדיל את נחלת תשעה וחצי שבטי ארץ ישראל המערבית (ולהרחיק את כולם מהגול), נחה דעתו של משה. ראה פירוש דעת מקרא בפרשתנו על כל העניין (במדבר פרק לב).

¹⁵ הנימה המפויסת, אפילו חיובית של מדרש שמות רבה הנ"ל, מחזירה אותנו למקרא, לסיפור בני גד ובני ראובן כפי שהוא מסופר בספר דברים. נראה שכעסו של משה בפרשת השבוע שלנו, בספר במדבר, נעלמה לחלוטין בספר דברים! ירשנו את עבר הירדן המזרחי, אני נתתי לבני גד ובני ראובן וחצי שבט מנשה וכו'. הכל תקין וחלק, אין שום תנאי ואין זכר לכעס של ספר במדבר. משה גם מקצה שם ערי מקלט. מבחינה זו ספר יהושע ממשיך בברור את ספר במדבר ולא את ספר דברים (שהוא מצדו כאילו משלים את המדרש בשמות רבה). ולא מצאנו מדרשים ופרשנים המתעכבים על נקודה זו ולפיכך דילגנו על "התחנה" של ספר דברים.

¹⁶ אגב דברינו, נגררנו לנושא של מעמדו של עבר הירדן המזרחי בכלל, נחלת בני גד ובני ראובן (הגלעָד והבשן) בפרט. מדרש תנאים לדברים זה הוא בשיטת ר' יוסי הגלילי (קנאת איש הגליל בגולן?) כמובא במסכת ביכורים פרק א משנה י: "רבי יוסי הגלילי אומר: אין מביאין בכורים מעבר הירדן שאינה ארץ זבת חלב ודבש". אך פה יש הסבר אחר: "אשר נתת לי" – ובני גד ובני ראובן לא חיכו

וּשְׁבַבְתִּי אֶת יִשְׂרָאֵל אֶל נוֹהוּ וְרַעַה הַפְּרָמֶל וְהַבְּשֵׁן וְבַהֵר אֶפְרַיִם וְהַגְּלַעַד תִּשְׁבַּע נַפְשׁוֹ: (ירמיהו נ יט).¹⁷

ספרי במדבר פסקא קלד

"וויאמר ה' אל משה עלה אל הר העברים הזה הר נבו" - זו נחלת בני ראובן ובני גד. בשעה שנכנס משה לנחלת בני ראובן ובני גד שמח ואמר: דומה אני שהתיר לי נדרי. התחיל שופך תחנונים לפני המקום. משל למה הדבר דומה? למלך בשר ודם שגזר על בנו שלא יכנס לפתח פלטרין שלו. נכנס לשער והוא אחריו, לחצר והוא אחריו, לטריקלין והוא אחריו. כיון שבא ליכנס לקיטון, אמר לו: בני, מיכן ואילך אתה אסור. כך, בשעה שנכנס משה לנחלת בני גד ובני ראובן שמח ואמר: דומה אני שהתיר לי נדרי התחיל שופך תחנונים לפני המקום...¹⁸ אמר לו: הודיעני אם אני נכנס לארץ ואם איני נכנס. "אדוני" - אדון אתה לכל באי העולם. "אלהים" - בדין בראת את העולם. "אתה החילות" - אתה החילות לפתוח פתח לעבדך בשעה שהכנסתני לנחלת בני ראובן ובני גד.¹⁹

במדבר רבה פרשה יט סימן יז

אמר הקב"ה: שני צדיקים הללו לא עשו דבר חוץ מדעתי, ועכשיו כשאני מסלקם, איני מסלקם עד שאני מודיעם. לכך נאמר: "יאסף אהרן אל עמיו כי לא יבוא אל הארץ" (במדבר כ כד). אמר לו משה: ריבוני, הנח אותנו אצל בני ראובן ובני גד. אמר לו: "אשר נתתי לבני ישראל" (שם) - מיתתו מעכבת מתנת הארץ. רצונך שלא ימות ולא יכנסו ישראל לארץ? לכך נאמר: "אשר נתתי לבני ישראל".²⁰

שיתנו להם ולא סמכו על מתנת שמים, אלא "בררו לעצמם": "שלא היה מתנתן מן הקב"ה אלא חוטפין אותה להם" (במדבר רבה בו פתחנו). ולהלכה מביאים ביכורים מנחלת בני גד ובני ראובן ("ערי סיחון ועוג" בלשון הרמב"ם) מדברי חכמים. ראה רמב"ם הלכות ביכורים פרק ב הלכה א: "ומביאין בכורים של דבריהם מערי סיחון ועוג ומסוריא, שהקונה בסוריא כקונה בירושלים". ובפירושו למשנה הנ"ל בביכורים: "מביאין בכורים מעבר לירדן ואינה מארץ ישראל". נראה שכן הוא גם לענין תרומות ומעשרות ושביעית, אך לא מצאנו מקור ברור לכך (ראה בבא בתרא נו ע"א). ודין ערי מקלט פשיטא שהיה נוהג בנחלת בני גד ובני ראובן ככתוב בתורה (דברים פרק ד) ובספר יהושע (פרק כ). ראה עוד במדרש ספרי זוטא פרק ה, במדבר רבה פרשה ז: "ארץ כנען מקודשת מעבר הירדן. ארץ כנען כשרה לבית שכינה ואין עבר הירדן כשר לבית שכינה". ובמדרש במדבר רבה לעיל נקראת נחלת בני גד ובני ראובן: "חוץ מארץ ישראל". ומשה שעומד ומשקיף מנחלתם לארץ ישראל אומר: "ואראה את הארץ הטובה אשר בעבר הירדן - וזו היא רבי יהודה אומר: ארץ כנען היא טובה ולא נחלת בני ראובן ובני גד" (ספרי במדבר פסקא קלד). וראה עוד בירושלמי ביכורים פרק א הלכה ח שמנסה להעביר סכין דקה בין נחלת חצי מנשה ש"לא נטלו מעצמן" ובין נחלת בני גד ובני ראובן שנטלו בעצמם ולכן לא יכולים לומר: "אשר נתת לי". סוף דבר, נראה שהיו פנים לכאן ולכאן, הן בהלכה והן באגדה, הן לשעתה והן לעתיד לבוא, אם נחלת בני גד ובני ראובן היא חלק מארץ ישראל אם לאו.

¹⁷ פסוק זה הראני עמוס חכם ז"ל. מי ירמיהו נביא החורבן, והוא בניגוד למדרש הגדול לעיל שאומר: "ולעתיד לבוא, אין הדבר כן, אלא עתידין כל ישראל להיות נחלתן במקום אחד בארץ כנען" ומסתמך על הפסוק ביחזקאל לז כב: "ועשיתי אותם לגוי אחד בארץ בהרי ישראל ומלך אחד יהיה לכולם למלך ולא יהיו עוד לשני גוים ולא יחצו עוד לשתי ממלכות עוד". הוא ירמיהו שמקונן על הגלעד ברמיו: "הצרי אין בגלעד אם רפא אין שם פי מדוע לא עלתה ארכת בת עמי: (ירמיהו ח כב). אל ירמיהו יתן ליצרף את עובדיה א יט: "וַיְרִשׁוּ הַגִּבּוֹר אֶת הָרַעַשׁ וְהַשְּׁפֵלָה אֶת פְּלִשְׁתִּים וַיְרִשׁוּ אֶת שְׂדֵה אֶפְרַיִם וְאֶת שְׂדֵה שִׁמְרוֹן וּבְנִימָן אֶת הַגְּלַעַד", את מיכה ז יד: "רַעַה עִמָּךְ בְּשֹׁטֶף צֶאֱן נַחֲלֶתְךָ שְׁכֵנִי לְבָדֵד יַעַר בְּתוֹךְ פְּרָמֶל יָרְעוּ בָשֵׁן וְגַלְעָד פִּימִי עוֹלָם". כימי עולם! היינו חזרה להתנחלותם הראשונים, בשן וגולן. וגם זכריה י י מצטרף בדבריו: "והשיבותים מארץ מצרים ומאשור אקבצם ואל ארץ גלעד ילבנון אביאם ולא ימצא להם" וספר תהלים ס ט: "לי גלעד ולי מנשה ואפרים מעוז ראשי יהודה מחקק" ואפילו יחזקאל מז יח המשרטט את גבולות העתיד: "ופאת קדים מבין חורן ומבין דמשק ומבין הגלעד ומבין ארץ ישראל הירדן מגבול על הים הקדמוני תמדו ואת פאת קדימה". אבל הכל הלשון אבל הארץ "גלעד", בלי בני גד ובני ראובן. ודווקא מנשה ואפרים נזכרים.

¹⁸ ובמדרש תנחומא (בבב) פרשת ואתחנן סימן ד: "ואתחנן אל ה' בעת ההיא ... לימד משה את באי עולם, שלא יאמר אדם הואיל וחולה שלו מסוכן, ועשה דייתיקי (צוואה), וחילק כל אשר לו, לא יאמר הואיל ועשה דייתיקי לא יתפלל עוד, אלא יתפלל, שאין הקב"ה פוסל תפלת כל בריה. שהרי משה עשה דייתיקי, שנאמר: ועריו נתתי לראובני ולגדי, ולמכיר נתתי את הגלעד, ולראובני ולגדי נתתי ... הרי דייתיקי. שמה תאמר עמד לו ולא התפלל? תלמוד לומר ואתחנן אל ה'".

¹⁹ עד נחלת בני גד ובני ראובן הגיע משה ושם גם נקבר. עוד על קבורת משה הפלאית בנחלת בני גד וראובן ראה אבות דרבי נתן נוסח ב פרק כה: "כיון שראו ישראל מטתו של משה מוצעת מכל כבודו של עולם על כנפי השכינה, על תחום ארבעת מיל מנחלת בני ראובן עד בני גד, שנאמר: עלה אל הר העברים הזה הר נבו (דברים לב מט). ומנין שמת בנחלת ראובן? שנאמר: ובני ראובן בנו את חשבון וגו' ואת נבו ואת בעל מעון (במדבר לב לח). ומנין שנקבר בנחלת בני גד? שנאמר: ולגד אמר ברוך מרחיב גד ... וירא ראשית לו כי שם חלקת מחוקק ספון (דברים לג כא)". שם החלקה בה המחוקק (משה) ספון במנוחת עולמים. וכן הוא בנוסח דומה בתלמוד ירושלמי מסכת סוטה פרק א הלכה י. כל המחלוקת שראינו לעיל אם עבר הירדן המזרחי הוא חלק מארץ ישראל או לא, נוגעת גם למקום קבורתו של משה. האם זכה להיקבר בארץ ישראל לאחר כל תחנוניו, או שמה בחו"ל. ראה דברינו [קבורה בארץ ישראל](#) בפרשת יחי. אבל וודאי הוא שנקבר בחלקתם של אותם שבטים שתחילה התנגד קשות לבקשתם.

²⁰ נלך צעד אחד אחורה ממות משה למות אהרון. במדרש זה, משה מבקש מהקב"ה בעד אהרון אחיו שייקבר לפחות בעבר הירדן המזרחי, בנחלת בני גד ובני ראובן ולא סתם במדבר. אך הקב"ה מסרב בטענה שזה יעכב את כניסת בני ישראל לארץ (ולפיכך כתוב במות אהרון: "אשר נתתי לבני ישראל", לא סתם כעקיצה לאהרון ולמשה כפי שניתן להבין מהמקרא). אך כל זה הוא בפרשת חוקת עוד לפני פרשת בני גד ובני ראובן! [במות אהרון](#), בפרשת חוקת, מציע משה שאהרון ייקבר בנחלת בני גד ובני ראובן, ושלוש פרשות מאוחר, בפרשת מטות, קוצף משה על בני גד ובני ראובן שבכלל מעלים בדעתם להתנחל בעבר הירדן המזרחי?! אתמה! אפשר היה להסביר שמשה לא התנגד לכתחילה להתיישבות בעבר הירדן המזרחי ועיקר קצפו היה, כפי שאמרו לעיל, על דבריהם: "אל תעבירו את הירדן". אבל עדיין, בפרשת חוקת עצמה, מות אהרון חל לפני כיבוש ארץ סיחון ועוד. נראה ש"אין מוקדם ומאוחר במדרש" ונפלאים דרכיו. העיקר בעבורו הוא הרעיון. "המתפלל על חברו הוא נענה תחילה" (אמירה מקובלת על בסיס אמירה קצת שונה בגמרא בבא קמא צב ע"א: "כל המבקש רחמים על חברו והוא צריך לאותו דבר, הוא נענה תחילה"). בקשתו

אוצר המדרשים (אייזנשטיין) משה עמוד 379

אמר לפניו: רבש"ע, הראני נא אותה במראית העין. א"ל: בדבר זה אני שומע לך, שנאמר: "כי מנגד תראה את הארץ". באותה שעה הראה לו הקב"ה כל ארץ ישראל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה, ונתן כוח בעיניו לראותה כולה מראשה ועד סופה: הנמוך והגבוה, והנסתר והגלוי, הרחוק והקרוב בסכייה אחת.²¹ באותה שעה אמר הקב"ה למשה: זאת הארץ אשר נשבעתי... השיב משה ואמר: רבש"ע, אתה אומר הראיתך בעיניך וגו', הרשני שאשב בעבר הירדן עם בני גד ובני ראובן ותחי נפשי עמהם ויהושע תלמידי יכניסם אל הארץ.²² א"ל הקב"ה: משה, אתה עושה תורת פלסטר, שכתבתי בה: "שלוש פעמים בשנה יראה כל זכורך". ואם אתה יושב בעבר הירדן ולא תעלה לרגל, מה הם ישראל אומרים עליך? ומה משה שניתנה התורה והמצות על ידו אינו עולה לרגל אנו לא כל שכן. נמצאת אתה מבטל את כל מצוותי. ועוד, שכתבתי על ידך "מקץ שבע שנים במועד שנת השמיטה בחג הסוכות וגו'".²³ ואם יהושע יהא יושב ודורש לכל ישראל, מה יהיו כל ישראל אומרים: עד שאנו למדין מפי התלמיד נלך ונלמוד מן הרב, ונמצאת מבזה בית מדרשו של יהושע.²⁴

שבת שלום

מחלקי המים

מים אחרונים: עד כאן חלק א' של דברינו. בחלק ב' הרחבנו בסיפור של בני גד ובני ראובן כפי שהוא מסופר בספר יהושע, בפרט פרק כב שם. וכן בדברי ימיהם של שבטי עבר הירדן המזרחי וסופם, כפי שהוא מסופר בספר דברי הימים א פרק ה, שם הם נזכרים פעם אחרונה בתולדותינו. לדורות, נראה שמה ששרד מסיפור בני גד ובני ראובן יותר מכל, הוא הכלל ההלכתי שכל ינוקא דבי רב יודע ומכיר, והרבה קולמוסין נשברו עליו והרבה קטנות דיו נשפכו בגינו: "כל תנאי שאינו כתנאי בני גד ובני ראובן אינו תנאי" (קידושין סא ע"א, גיטין עה ע"א ועוד). אך הם עצמם נעלמו אי שם בין דפי קורות עם ישראל ואומות העולם.

של משה בעד אהרון לא נענתה, אך הוא עצמו זכה להיקבר בנחלת בני גד ובני ראובן "מנגד לארץ", במקום בו לא הסכים לכתחילה שבני ישראל יתנחלו. ראה גם דברינו המתחיל במצווה הוא גומרה בפרשה זו, על הקצאת ערי המקלט בעבר הירדן המזרחי ע"י משה.

²¹ סכייה היא ראייה (מארמית, כלדאית), ראייה פשוטה וגם ראייה מקיפה ונבואית. ראה סנהדרין סט ע"ב: "יסכה זו שרה... שסוכה ברוח הקדש... דבר אחר: יסכה - שהכל סכים ביופיה". ראה גם המשחק הפונטי בלשון העני שמבקש צדקה שאומר לבעל הבית: זָכָה בִּי או סָכָה בִּי: "אמר רבי זעירא: אפילו שיחתם של בני ארץ ישראל תורה היא. הכיצד? אדם אומר לחבירו: זכה בי, הזדכה בי, זכה עצמך בי. ר' חגי אמר: סָכָה בִּי, הסתכל בי. סכה בי - מה הייתי והסתכל בי - מה אני". (ויקרא רבה לד ז). ומכאן גם "שכיית חמדה".

²² את הרעיון שמשה יישאר בחיים (וויכנס לארץ) ויהושע יקבל עליו את ההנהגה ראינו במספר מקומות. ראה דברינו עזה כמוות אהבה קשה כשאל קנאה בפרשת וילך. אך הרעיון שזה במזרח וזה מערב הוא תמוה. שני מלכים ישמשו בכתר אחד? משה (החמה) ויהושע (הלבנה) ישמשו כמנהיגים במקביל? האין זה מרשם ברור להפרדת שני חלקי הארץ מיד עם התחלת ההתנחלות בה?

²³ וההמשך בפסוק הסמוך: "בבוא כל ישראל לראות את פני ה' אלהיך במקום אשר יבחר תקרא את התורה הזאת נגד כל ישראל באזניהם" שזה מעמד הקהל. מה יהיה אז, מי יקרא את התורה? יהושע או משה?

²⁴ חזרנו למותו של משה שהגם שלא זכה לשבת בחלקם של בני גד ובני ראובן, זכה להיקבר שם כנדרש על הפסוק: "כי שם חלקת מחוקק ספון". ראה למשל ירושלמי מסכת סוטה פרק א הלכה י: "תני בשם רבי יודה: אילולא שהדבר כתוב לא היה איפשר לאומרו. מלמד כשמת משה היה מוטל על כנפי שכינה בארבעת מיל מנחלת בני ראובן עד נחלת בני גד. שמת בנחלת בני ראובן ונקבר בנחלת בני גד. ומניין שמת בנחלת בני ראובן? שנאמר: ובני ראובן בנו את חשבון ואת אלעלה ואת קרייתים ואת נבו. וכתוב: עלה אל הר העברים הזה הר נבו ומות בהר אשר אתה עולה שמה. ומניין שנקבר בנחלת בני גד? שנאמר: ולגד אמר ברוך מרחיב גד וגו' כי שם חלקת מחוקק ספון. והקב"ה היה אומר: ויתא ראשי עם. ומלאכי שרת היו אומרים: צדקת יי' עשה. וישראל היו אומרים: ומשפטיו עם ישראל. אילו ואילו היו אומרים: יבוא שלום יונחו על משכבותם הולך נכחו (ישעיהו נז ב)."